

رویکرد واقع‌گرا در برخورد با آسیب‌های اجتماعی

دکتر سید حسین سراجزاده^۱

شهریور ۱۳۸۷

---

^۱ عضو هیات علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران و رئیس انجمن جامعه‌شناسی ایران

به نظر می‌رسد طرز برخورد با مسائل اجتماعی در جامعه‌ی ما و البته تا حدی در دیگر جوامع "واقع‌گرا"^۲ نیست. در مقابل واقع‌گرایی می‌توان "پندارگرا"^۳، یا "مدینه‌ی فاضله‌ی ای"^۴ را قرار داد. نتیجه‌ی این طرز تلقی، عدم برخورد مناسب با موضوع مورد نظر است. در جامعه‌ی ایران طرح این موضوع اهمیت بیشتری دارد، چرا که در مدت ۳۰ سال انقلاب اسلامی با آرمان‌ها و ایده‌آل‌های بزرگ دل مشغول بوده‌ایم. این گونه فرض می‌شد که آسیب‌های اجتماعی مختص نظام ویژه‌ای است و اگر این نظام به طور کلی تغییر کند، آسیب‌های اجتماعی وجود نخواهد داشت. بر پایه‌ی این فکر که آسیب‌های اجتماعی در چنین نظامی نباید وجود داشته باشد، وجود آن‌ها را انکار و کتمان می‌کردیم. این طرز برخورد به واقعیت‌هایی انجامید که بسیار تلخ و تکان‌دهنده است.

در عین حال موضوع آسیب‌های اجتماعی با مسائل و جریان‌های سیاسی و ایدئولوژیک پیوند خورده است. یعنی می‌توان گفت در قرون جدید اصلی‌ترین مباحث فکری ایدئولوژیک چه در عرصه‌ی عمل ایدئولوژیک و چه در عرصه‌ی علم و دانشگاه معطوف به مسائل اجتماعی بوده است. به عبارت دیگر گرانیگاه تمام بحث‌ها و گفت‌وگوهای مسلکی و ایدئولوژیک بر محور آسیب‌های اجتماعی بوده است. این امر (صبغی سیاسی در برخورد با آسیب‌های اجتماعی) باعث شده که واقع‌گرایی علمی تحت تأثیر قرار گیرد.

به لحاظ نظری مباحث مطرح در حوزه‌ها و رشته‌های مرتبط با آسیب‌ها و مسائل اجتماعی از قبیل جامعه‌شناسی، جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی از دهه‌های ۱۹۸۰ به بعد چرخشی به سمت واقع‌گرایی داشته است. از نظریه‌های دهه‌های ۶۰ و ۷۰ و قبل از آن در خصوص انحرافات اجتماعی، جرم و جامعه‌شناسی چه در حوزه‌ی راست (محافظه‌کار و لیبرال) و چه در حوزه‌ی چپ (سوسیالیست و مارکسیست) با عنوان ایده‌آلیسم یاد می‌شود. اما از دهه‌ی ۸۰ میلادی به این طرف دیدگاه‌های واقع‌گرایی مطرح شدند. به عنوان یک مثال این که اگر در دوره‌ی سرمایه‌داری را علت همه‌ی مشکلات اجتماعی می‌دانستند که تا نبودن آن آسیب‌ها و مسائل اجتماعی پابرجا می‌مانند و پرداختن به آنها کار روبنایی است، از دهه‌ی ۸۰ به بعد با "واقع‌گرایی چپ"^۵ به این دیدگاه تمایل پیدا شد که باید سعی کرد در همین چهارچوب سرمایه‌داری مسائل اجتماعی را کاهش داد.

با این مقدمه، در بحثی که اینجا مطرح می‌شود، تلاش می‌شود ویژگی‌های رویکرد واقع‌گرا در برخورد با مسائل و آسیب‌های اجتماعی، از جمله مسئله مواد مخدر، به طور خلاصه به شرح زیر مطرح شوند:

² Realistic

³ Idealistic

⁴ Utopian

⁵ Left Realism

۱- واقع‌گرایی در ارزیابی مسأله‌ی اجتماعی

در سطح توصیف باید دانست با چه مسائلی روبرو هستیم و شدت این مسائل چقدر است. این امر باید دقیق باشد. دقت علمی مورد نیاز برای این امر ممکن است تحت تأثیر حرفه‌ی خبرنگاری قرار گیرد. در سال‌های اخیر شاهد تیتراهایی در روزنامه‌ها بوده‌ایم که حاکی از بزرگ‌نمایی یا کوچک‌نمایی بوده است. برای مثال تیتراهایی مانند: "روزانه در تهران ۵ تن مواد مخدر مصرف می‌شود" یا "حدود سه و نیم میلیون نفر معتاد زیر ۱۸ سال در کشور وجود دارد". این ارزیابی‌ها دقیق نیستند و از روش‌های علمی فاصله می‌گیرند. این گونه بزرگ‌نمایی‌ها و کوچک‌نمایی‌های تیتراهای خبرنگاران، چه سیاسی و چه غیرسیاسی، له یا علیه یک جریان خاص به حل مسائل اجتماعی کمک نمی‌کند. یکی از تبعات این گونه برخورد ایجاد هراس اخلاقی نابجا در جامعه و احساس یأس و ناکامی است. منظور من این نیست که در جامعه‌ی ما مسائل اجتماعی وجود ندارد یا بسیار کم است، برعکس متأسفانه در برخی زمینه‌ها مانند اعتیاد رکورددار هستیم، ولی با همه‌ی این‌ها یک نوع واقع‌گرایی در ارزیابی مسأله باید وجود داشته باشد.

۲- واقع‌گرایی در تبیین مسأله

این که چه عواملی باعث شکل‌گیری مسأله می‌شود باید با واقع‌گرایی علمی مورد بررسی قرار گیرد. عادت‌ی که قبل از انقلاب وجود داشته و هنوز هم وجود دارد، این است که مسائل اجتماعی را تبیین سیاسی می‌کنیم. یک رویکرد واقع‌گرایانه از تبیین سیاسی مسائل اجتماعی خودداری می‌کند.

بدون تردید مسائل اجتماعی با مسائل سیاسی آمیخته است. حکومت‌ها و دولت‌ها بر اساس عملکردی که در کنترل و مهار آسیب‌های اجتماعی دارند، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. اما باید توجه داشت که مسائل اجتماعی خاص یک حکومت یا یک جریان خاص نیست. این فرض که با عوض شدن حکومت، مسائل اجتماعی برطرف می‌شود، نادرست است. یکی از عوامل ممکن است سیاسی باشد، ولی عوامل دیگری از قبیل عوامل اقتصادی، ساختاری، فرهنگی و... نیز در این امر دخیل هستند. باید از تبیین صرف سیاسی مسائل اجتماعی اجتناب کرد.

در همین چهارچوب نباید از دولت توقع بیش از حد داشت. در جامعه‌ی ما دولت بسیار بزرگ است و خودش را مسئول همه چیز می‌داند، مردم نیز همه چیز را از دولت می‌خواهند. این در حالی است که مواجهه با بسیاری از مسائل اجتماعی بدون مشارکت فعال مردم امکان‌ناپذیر است یا حداقل موفق نیست. هنر دولت استفاده از ظرفیت‌های مردمی و سازمان‌های مردمی (NGO) در راستای کاهش آسیب‌های اجتماعی است.

۳- واقع‌گرایی در تعیین هدف

ایده‌آلیسم یا آرمان‌گرایی‌های بلند تفکر ما را به سمت جامعه‌ای عاری از فقر، اعتیاد، فحشا و... پیش برده است. این طرز تفکر، جهت‌گیری برای طولانی مدت افق‌های دور و دراز برای رسیدن به یک مدینه‌ی فاضله خوب است، ولی در مقام تعیین هدف برای برنامه‌ریزی اجتماعی مناسب نیست. به دلیل ساختارهایی که ذاتی جامعه هستند، جامعه‌ی عاری از آسیب‌های اجتماعی حداقل در افقی دست‌یافتنی محقق نخواهد شد.

تعیین واقع‌گرایانه‌ی هدف بسیار مهم است. برای مثال یک هدف واقع‌گرایانه در زمینه‌ی اعتیاد می‌تواند این باشد که جلوی سیر تبدیل مصرف استنشاقی به مصرف تزریقی گرفته شود. رویکرد کاهش زیان (harm reduction) در ارتباط با اعتیاد مطرح شده است ولی می‌توان آن را به دیگر مسائل اجتماعی نیز تعمیم داد. مثلاً در مورد روسپی‌گری این هدف که طی ۵ سال هیچ فرد روسپی در جامعه وجود نداشته باشد، غیرواقع‌گرایانه است. در عوض این اهداف که طی ۵ سال رابطه‌ی روسپی‌گری با فقر مزمن قطع شود و یا این که سن روسپی‌گری از حد مشخصی پائین‌تر نیاید، واقع‌گرایانه است.

۴- واقع‌گرایی در تعریف مسأله‌ی اجتماعی و طرز تلقی نسبت به جرایم

به صورت خلاصه این بند به این موضوع اشاره دارد که برخی از مسائل اجتماعی جرم نیستند و جرم تعریف کردن آن‌ها نه تنها گرهی از مشکل نمی‌گشاید، بلکه وضعیت را وخیم‌تر نیز می‌کند. یک مثال، در نظر گرفتن اعتیاد به عنوان بیماری و نه جرم است.

با توجه به تنگی وقت، سخنم را پایان می‌دهم و حسن ختام آن را عبارتی از تذکره‌الاولیای عطار که بی‌ارتباط با این بحث نیست قرار می‌دهم:

نقل است که صادق (ع) از ابوحنیفه پرسید: عاقل کیست؟ گفت آن که تمییز کند میان خیر و شر. صادق (ع) گفت بهایم نیز تمییز توانند کرد میان آن که او را بزند یا او را علف دهد. حنیفه گفت به نزد تو عاقل کیست؟ گفت آن که تمییز کند میان دو خیر و دو شر، تا از دو خیر، خیرالخیرین اختیار کند و از دو شر، خیرالشرین.^۶

^۶گزیده تذکره الولیاء، شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، به کوشش دکتر محمد استعلامی، شرکت سهامی کتابهای جیبی، ۱۳۵۲: ۱۴-۱۵.